

TARTANZÂDE HACI SAMİ EFENDİ'NİN GÖKSU'DAN ELEKTRİK ÜRETME PROJESİ

Sarp yamaçların geçit vermez vadilerin hırçın suyu Göksu, son yüzyılda insanlığına yenilmek üzere. 1959 yılında yapılan ve halen yüksek verimlilikte elektrik üretebilen Göksu (Yerköprü) Elektrik Santralının yanına şimdilerde dört adet HES ve baraj eklendi. Başarısız Mavi Tünel projesine rağ-

men giderek artan kuraklık ve susuzlukla birlikte Akdeniz'e yılda bir milyon m³'ten fazla su bırakan Göksu, gelecekteki hesapların ve planların vazgeçilmezi olacak gibi görünüyor. Göksu üzerine hesaplar, planlamalar tahminlerden çok önce 1900'lerin başında bir çılgın projeye başladı.

Tartanzâde Hacı Sami Efendi, oğlu Mustafa (?), Sapancalı Hasan Hüsnü, Kale'de, Sirkeci Sokak üzerindeki dolaplı kuyu yanında (Sapancalı, Karaman, 1922: 25)

İnat da bir murat Karaman'a elektriği getirmeyi kafasına koyan Tartanzâde Sami Efendi, üst düzey mimar ve mühendislerle çalışarak bir elektrik santrali projesi için ilk raporu hazırlar ve hükümete sunar. Hükümet ilk projeyi kabul eder ama Mondros Ateşkes Antlaşması projenin akıbetini belirler.

Yerköprü Şelalesi'nden elektrik üretimi konusunu Sapançalı Hasan Hüsnü (Sapançalı, 1922: 8-11), İbrahim Güler (Sapançalı H. Hüseyin, 1993: 28) Rıza Duru (Duru, 2010), Alaattin Uca-Aytunç Ülker (Uca, Ülker, 2012) yayınlarında ele almış, değinmiş ya da işlemiş; özel ilgilendiği bu konuda ailesinden aldığı bilgilerin ışığında Remzi Tartan da dost meclislerinde zaman zaman aktarmalar yapmıştır.

Tartanzâde Sami Efendi'nin Yerköprü Şelalesi elektrik üretimi projesi ilk kez bu yazı ile bağımsız ele alınıp değerlendirilecektir.

Yazı boyunca şu soruların yanıtları aranılacaktır:

Tartanzâde Sami Efendi'nin Göksu ya da Yerköprü elektrik santrali projesi nedir?

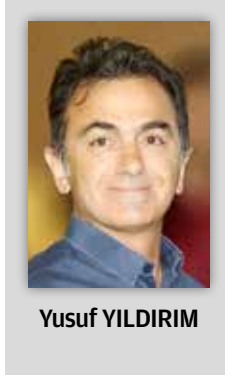
Bu projenin gelişim aşamaları nelerdir ve nasıl sonuçlanmıştır?

Türkiye ve Karaman tarihinde önemi nedir?

Yazıda sırası ile Yerköprü elektrik üretimi konusunda yazılanlara değinilecek, Alexandre Raymond hakkında kısa bilgi verilecek sonra ilgili raporun çevirisi verilip rapor merkezli bir analiz ve değerlendirme yapılacaktır.

Tartanzâde Sami Efendi'nin Yerköprü'den elektrik üretme projesi

Proje hakkında ilk sağlıklı bilgiyi, projeye çok yakın bir tarihte, 1922 yılında Sapançalı Hasan Hüsnü (Savaşçın), *Karaman* kitabında (Sapançalı, 1922: 9) verir, daha doğrusu projeyi ilk o tespit eder. Sapançalı, çok çok önemli bu projeden birebir kopyaladığı Yerköprü kesitleri çizimlerini, santral ilk raporunu ve Karaman Krokisini yayınlayarak kayıt altına alır. Sapançalı'nın Yerköprü Şelalesi'ne yapılması düşünülen elektrik santrali hakkında oluşturduğu kayıt şöyledir:

Yusuf YILDIRIM

Yerköprü Şelalesi'nden istifâde iderek orada te'sis idilecek elektrik vâsitasıyla Konya, Karaman ve Ereğli'nin tenvîri ve ba'zı fabrikaların inşâsı 'inde'l-iktizâ tramvâyalar işledilmesi düşünülerek beş sene evvel Karaman'da mevcûd Milli Banka, ticâret, zirâat Tartanzâde şirketleri birleşüb Yerköprüsü'ni Avusturyalı Raymond isimindeki mütehasis mühendise keşf itdürürek lâzım gelen projeyi bi'l-ikmâl Nâfi'a Nezâretine mürâca'at iderler nezâret bu husûsda son-derece teshilât gösterir ve imtiyâzı virilmek üzere kesilen mütâreke feci'aları mâni' olur mezkûr rapor suretini aynen derc ve şelâle krokisini kitaba rabt idiyorum:

Bugünkü Türkçeyle Sapançalı'nın söyledikleri:

Yerköprü Şelalesi'nin hareket kuvvetinden yararlanarak kurulacak elektrik santrali ile Konya,

Karaman ve Ereğli'nin ışıklandırılmasının ve bazı fabrikaların inşasının yanında tramvay işletmeciliği düşünülerek beş sene önce Karaman'da bulunan Milli Banka, ticaret, ziraat alanındaki Tartanzâde şirketleri birleşip Yerköprü'de, Avusturyalı Uzman Mühendis Alexandre Raymond'a (Aliksandır Reymınd) bir keşif yaptırdı. Gerekli proje tamamlanarak onay almak üzere Nafia Nezaretine (Bayındırlık Bakanlığı) başvuru yapıldı. Bakanlık bu konuda son derece kolaylık gösterir ancak I. Dünya Savaşı ateşkes görüşme faciaları, gerekli imtiyazın alınmasına engel olur.

Şimdi bu raporu, aynı metinle kitabıma alıyorum ve şelale çizimlerini de ekliyorum.

Sapançalı bundan sonra “*Şimdi bu raporun aynı metnini bu kitabıma alıyorum.*” diyerek Raymond'ın keşif raporunu kitabına (Sapançalı, 1922, s. 9-11) eklemiştir.

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Tartanzâde Sami Efendi, Göksu'dan elektrik üretimi projesini onaylatmak ve üretimi gerçekleştirmek için Karaman Milli Bankası dışındaki diğer şirketlerini de proje ortağı ya da yüklenici firma sıfatıyla devreye sokmuştur.

Cumhuriyet Arşivinde ortaya çıkan 42E7/230.0.0.0/138.8.1. arşiv numaralı dosyada bulunan belgelerden anlaşıldığına göre Sapançalı'nın bu raporu, çizimleri ve Karaman krokisini Tartanzâde Sami Efendi'den aldığı kesinleşmiştir.

Sapançalı'nın *Karaman* kitabının birinci nüshasını 1993 yılında yayınlayan İbrahim Güler, bu yayınıyla da Tartanzâde Hacı

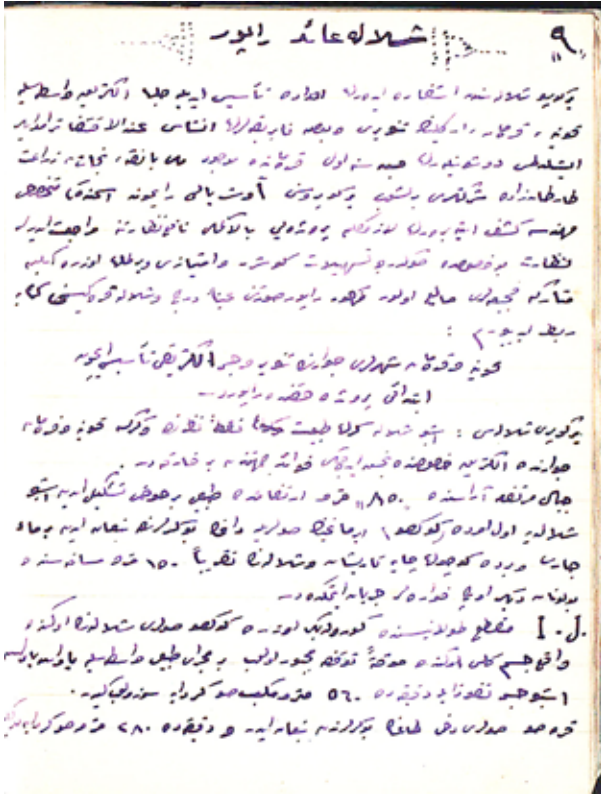

Tartanzâde Hacı Sami Efendi, 1922, Remzi Tartan Arşivi

Sami Efendi'nin Göksu Elektrik Santrali Projesi'nden Cumhuriyet döneminde ilk söz eden (Sapançalı H. Hüseyin, 1993) kişi olmuştur.

Aynı konuyu işleyen Rıza Duru; “*Karaman eşrafından Sami Tartan'ın Avrupalı mühendislerle yerinde incelemeler yaptığını bu mühendislerin teknik görüşleriyle Yerköprü Şelalesi'nin su akış gücünden yararlanarak elektrik üretmeyi projelendirmeyi ve Karaman-Ereğli arasında tramvay çalıştırmayı amaçladığını ve Avrupa'ya gönderilmek üzere hazırlanan fizibilite raporlarının o dönemde İtalyan işgali altında olan Konya'da kaldığını ve Avrupa'ya gidemediğini* (Duru, 2010: 72, 73) söylemiştir.

1917 tarihli Karaman Haritası üzerine önemli bir makale yazan Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesinden Alaattin Uca ile Aytunç Ülker (Uca, Ülker, 2012), Sami Tartan'ın elektrik üretme projesinin özgün belgele-

Şelâleye Âid Rapor (Sapancalı, 1922:9)

Remzi Tartan, 2022, Foto Yusuf Yıldırım

rini Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi fonlarında tespit eder. İlgili dosya Cumhuriyet Arşivinde 42E7/230.0.0.0 sayısal kodu ile kayıtlıdır. Dosyada bir adet harita, bir adet iptidai Yerköprü Şelalesi'nden elektrik üretimine dair keşif raporu, bir adet Yerköprü Şelalesi'nin kesitlerine ait çizim vardır.

Alaattin Uca ile Aytunç Ülker, 1917 Karaman şehir haritasını yazdıkları makalelerinde Yerköprü Şelalesi'nde elektrik üretimi konusunda bir değinme yapıp devamında belgenin çevirisiyle yayını yapmaktayken, ayrıca bir analiz ve değerlendirme yapmamıştır.

Beyoğlu'nda özel bir mühendislik bürosunun imzasını taşıyan proje belgesinde "Talep Sahibi" bir başlık alanı olması (Uca, Ülker, 2012), çalışmanın resmî değil de tamamen özel olduğunu daha açıkçası Tartanzâde Hacı Sami Efendi tarafından yürütüldüğünü göstermektedir.

Konuyu en iyi bilenlerden ve olayın birinci kişisi Tartanzâde Hacı Sami Efendi'ye en yakınlarından ailenin doğal üyesi Remzi Tartan; Tartanzâde Hacı Sami Efendi'nin Yerköprü ya da Gökusu'dan elektrik üretme projesi hakkında hiç kimsede olmayan bilgileri cömertçe vermektedir.

1 Mayıs 2024 Çarşamba günü yapılan görüşmede hem olayın birinci kişisi Hacı Sami Tartan'dan hem aileden gelen bilgilere sahip ve ayrıca bu konuyu ayrıntılı, derinlemesine araştıran Remzi Tartan Bey'e şu sorular soruldu:

Babanız Sami Tartan'ın elektrik projesi hakkında kimlerden neler

biliyorsunuz?

Elektrik projesine dair babanızdan sizlere kalmış belge var mıdır?

Proje ilk ne zaman başladı? Hangi kişiler ve kurumlar projeye dahil olmuştur?

Projenin süreçleri, sorunları hakkında ne gibi bilgiler vardır?

Projenin sonu ne oldu?

Proje hakkında Karaman'da başka bilgisi ve belgesi olan var mıdır?

Öncelikle bir sorunu düzelteyim. Babamın Göksu'dan elektrik üretme düşüncesi ve projesi 1917'den çok öncelere dayanır. 1917 yılı belki resmi işlemlerin bittiği son yıldır.

Ben bu olağanüstü projeyi ikinci annem Emine Hanım'dan, abilerim Nuri ve Muhsin'den zaman zaman dinledim. Bunun yanında babamın geleni gideni eksik olmazdı. Bölük pörçük de olsa hatırlıyorum. Babam konağa gelen konuklara eskilerden anlatırdı. Yerköprü'den elektrik üretme projesini konuklarıyla paylaştığını zihnimde kaldığı kadarıyla hatırlıyorum.

Ayrıca Göksu Elektrik Santrali Projesinde ait babamdan bana geçen bir şehir haritası, bir de Yerköprü civarına ait çizimler var.

Elektrik santrali kurma projesini babam Tartanzâde Hacı Sami'nin kulağına ilk kaçırın 1903 ya da 1904 yılında, demiryolunu döşeyen bir Alman ya da Avusturyalı mühendistir. Adını bir türlü hatırlayamıyorum. Alexandre Raymond sürecin son halkasıdır. Hicaz Demiryolu'ndan çalışan ve adını hatırlayamadığım bir Alman mühen-

dis, Tartanzâde Hacı Sami ile tanışıyor ve elektrik üretme işinden söz ediyor. Alman mühendisin önerisi ve teşviki; yeni şeylere, değişik işlere zihni açık, gözü pek biri olan Tartanzâde Hacı Sami'yi adeta tetikliyor. Tartanzâde Hacı Sami soruyor, Alman mühendis anlatıyor. Elektrik nereden üretilebilir, Karaman'a nasıl getirilebilir, devlet bu işe onay veriyor mu, nasıl veriyor, üretilen elektrik şehirde nasıl dağıtılacak, nasıl satılacak, nasıl para kazanılacak? Tartanzâde Hacı Sami'nin kafasında elektriğe dair karanlık hiçbir nokta kalmayınca işe koyuluyorlar. Ama önce alan araştırması gerekiyor. Bir sorun daha var. Alman mühendis Türkçe bilmiyor, Tartanzâde Hacı Sami Almanca! Karaman Ermenilerinden Almanca bilen bir tercüman buluyorlar ve ona ücretini ödeyerek yollara düşüyorlar. İki at bir katır ile Aladağ bölgesini karış karış geziyorlar. Burada Göksu üzerinde bir elektrik santrali yapılacak uygun yer arıyorlar araştırıyorlar. Bugünkü anlamda bilimsel bir araştırma yapıyorlar. Öyle uzaktan bak, tamam burası santral olur falan değil. Günlerce Göksu Vadisi'nde kalıyorlar. Arazinin eğimi, su tutulabilecek en uygun yer, suyun debisi gibi bir elektrik santrali için gerekli olan her türlü araştırmayı yapıyorlar. Örneğin Karasu'nun ya da Göksu'nun Yerköprü'de battığı yere al (kırmızı) bir iple bağladıkları çavdar ya da buğday sapını atıyorlar, çavdar ya da buğday sapının nereden, ne sürede çıktığını hesaplıyorlar.

Alan araştırmasında Aladağ ile yetinmiyorlar. Aladağ'dan çı-

Alexandre Raymond'un Yerköprü Şelalesi raporu, 1917, Cumhuriyet Arşivi, Nu: 42E7/230.0.0.0

Alexandre Raymond, wikipedia

kıp Ermenek'e geliyorlar. Buralarda da adım atmadık yer bırakmıyorlar. Ermenek'te nerede hangi su çıkıyor, nereye akıyor hepsini araştırıyorlar.

Bu da yetmiyor bölgeyi ikinci bir kez daha geziyorlar. İlk gezide muhtemelen yaz ya da güzde gezdilerse ikinci gezide kış bahar ayında yapılıyor. Böylece Gök-su'da suyun en az ve en fazla aktığı dönemlerde suyun debisini tespit ediyorlar.

Sonuçta Yerköprü'deki suyun üzerine kurulacak santralin ilk raporu ve Yerköprü'nün yatay ya da dikey kesitlerine ilk çizimler ortaya çıkıyor.

Alman ya da Avusturyalı mühendis sadece santralin fizibilitesini hazırlamıyor; elektrik santrali yapımı konusunda Hacı Sami'nin eli ayağı oluyor. Çünkü Tartanzâde Hacı Sami bu projeye çok çok inanıyor, deyim yerinde ise yapışıp kalıyor. Alman mühendis babama diyor ki, "Siz önce bir şirketleşin, ben bir maliyet çıkarayım, devlete sunacak biçimde avant proje hazırlayalım, devletten yetki almak için gerekli dosyalar hazırlansın.", diyor. Alman mühendis, öncelikle projede imtiyaz sahibi olunması gerektiğini imtiyaz sahibi olmak için de şirket kurulması gerektiği yönünde bilgi veriyor, danışmanlık yapıyor, Tartanzâde Hacı Sami'ye! Çünkü bu santral yapma, elektrik üretme faaliyeti, ortalama ticaretin çok çok üstünde maliyet hesaplaması ve ileri düzey mühendislik bilgisi ve çok yönlü işçilik ve teknolojik araç gereç isteyen bir proje. İşin içinde teknik çizimler, profesyonel proje maliyet hesaplaması var, bürokratik onay süreçleri var, dosya hazırla-

ma var. Bunları Tartanzâde Hacı Sami'nin tek başına yapması ya da yanındakilerle yapması mümkün değil. Uzman desteği alması gerektiğini görüyor.

1904'ten sonra ne oldu? Tamam saha çalışması yapıldı, araştırmalar, incelemeler yapıldı, bir santral değerlendirilmesi oldu ve yol haritası belirlendi. Elektriğin İstanbul'a bile 1914 yılında geldiği düşünülürse projenin hem Osmanlı için hem de Karaman için hayal edilemez biçimde olağanüstü olduğunda şüphe yok. 1904 yılında bir öneri ile başlayan projenin devlete sunulması 1917 yılını buluyor. Neden 1910'larda bir girişim yok? Ben bunu Balkan Savaşları'na bağlıyorum. Balkan Savaşları, ülkeyi sarsıyor ve mutlaka resmi ve bürokratik işleyişi sürüncemede bırakıyor. Belki de II. Meşrutiyet'in İlanı'nın projenin önünü iyice açtığına şüphe yok. Çünkü başta milli banka olmak üzere İttihat ve Terakki'nin Türklerin devlette ve toplumda yerinin daha iyi olmasına yönelik teşvik yasaları var.

Sonra Alexandre Raymond Yerköprü Elektrik Santrali devreye giriyor. Bir yanlış anlama ya da karışıklık olmasın Göksu ya da Yerköprü'den elektrik üretme projesinde Alexandre Raymond ile Alman ya da Avusturyalı mühendisin birbiriyle hiç ilgisi bağı yok. Tartanzâde Hacı Sami Efendi'nin kendisiyle götürdüğü bilgilere göre elektrik santrali kurma projesine 1915'lere kadar somut adım atılamadı. Ama vaz da geçilmedi. Sonuçta Beyoğlu İstanbul Caddesi'nde devlete de proje hazırlayan bir şirketin üyesi olan Alexandre Ray-

mond'a gidildi. Ne zaman gidildi, kaç kez gidildi, neler görüşüldü, nasıl anlaşıldı bilinmiyor. Muhtemelen Tartanzâde Sami Efendi, sürekli gündemde tuttuğu Yerköprü Elektrik Santrali projesinde Alexandre Raymond'ın şirketinin yardımcı olabileceğini, böyle büyük bir projeyi ancak profesyonel bir şirket ile hazırlayabileceğini gördü ve onlarla iletişime geçti. Alexandre Raymond da zaten büyük oranda hazır olan projeye bir bakıma son elbiseyi giydirdi yani devlet sunacak bir dosyaya dönüştürdü.

1917 tarihli Alexandre Raymond imzalı Yerköprü çizimleri, ibtidai rapor ve Karaman Şehir Planı aslında Alman (Avusturyalı) mühendis tarafından çiziliyor. Raymond'ın bu belgelerde mutlaka katkısı var. Ve çizimleri elden geçirmiş olmalı. Raymond, Karaman'a mutlaka gelmiştir. İmzasının bulunduğu şehir haritasını çizmek için, Yerköprü Şelâlesi'ne air rapor için ve Karasu ve Göksu ırmak çizimleri için alan araştırması yapmak için Karaman'a gelmiş olmalıdır. Bir gelişi ve incelemesi en az bir aylık süre demektir.

Raymond ve bağlı olduğu şirket, birçok devlet ihalesine girdiğinden ve farklı şehirlerde birçok müteahhitlik işi yaptığandan devlete proje vermede deneyimliler. Aslında Tartanzâde Hacı Sami'nin Raymond ile çalışması, 1904'ten bu yana maddi manevi hazırlandığı elektrik santrali projesine sadece resmi bir kapak yerleştirmedir. Raymond'a gelinceye kadar her şey uygulamada hazırlanmış ve tamamlanmıştı.

Sanatlar Okulu) mezun oldu. 1922 yılına kadar mimari faaliyetlerde bulundu. Bursa'daki İpekböcekçiliği Geliştirme Enstitüsü'nün planlarını, Ankara Bürosu'nun tamamlanmasına ilişkin çalışma çizimlerini ve Adapazarı'ndaki Osmanlı Umumiye Dairesi'nin inşaat planlarını çizdi. Mimarlığın yanı sıra Türkiye'de bulunan birçok dini yapının süslemelerinin röprodüksiyonlarıyla uğraşmıştır. İslam sanatı çalışmalarından sonra Bizans sanatına yönelmiş, özellikle Aya Sofya konusunda önemli çalışmalar yürütmüştür.

1922 yılında ailesini de alarak Fransa'ya taşınmıştır. Fransa'da kitap yayını, resim sergileri gibi faaliyetlerde bulundu. 1941 yılında 69 yaşında vefat etti. (Wikipedia, 2024)

Özgeçmişinde yer alması da Cumhuriyet Arşivindeki belgeler ve Sapançalı'nın verdiği bilgilere göre Karaman'a gelerek Yerköprü'de kurulabilecek bir elektrik santrali için rapor düzenlemiş ve bir elektrik tesisatının kurulması için 1917 yılında Karaman şehir planı hazırlamıştır

Şelale raporu (özgün metin)

Konya Karaman şehirleri civârında tenvîr ve cerr elektrigi te'sisi için ibtidâi proje hakkında rapordur.

Yerköprü Şelâlesi: İşbu şelâlele gerek tabiiyyet-i nokta-i nazarımdan ve gerek Konya ve Karaman civârında elektrik husûsunda tahsîn ideceği fevâ'id cihetinden bir harikadır. Cibâl-i mürtefe'a arasında "850" metru irtifâ'da tabiî bir havuz teşkil iden iş bu şelâleye evvel emrde (Gök-

su) İrmagı'nın sularıyla dağın böğürlerinin nebe'ân iden bir mâ-i câri ve bir de küçük çaya karışan ve şelâlenin takriben 150 metru mesafesinde bulunan diğer üç fevvâre cereyân itmekdedir.

J. I. makta'-ı tûlânisinde görüldüğü üzere Göksu suları şelâlenin önünde vâki' cism-i kilsî önünden muvakkaten tevakkufa mecbur olub bir mecrâ-yı tabiî vâstasıyla yavaş yavaş iş bu cismi nüfûz ile dakikada 560 metru mik'ab su girdaba süzülüb gider. Karasu suları dahi tağın böğürlerinden nebe'ân ider ve dakikada 280 metru su girdâba dökülür

Ve'l-hâsıl iş bu fevvâre de iş bu şelâle-i mühimmeye dökülür.

1917 Teşrîn-i Evvelî'nin 29'ncü akşamı Göksu'dan dakikada 560 metru Karasu'dan dakikada 280 metru ve menba'lardan 52 metru ki cem'an 892 metru mik'ab su cereyân itmekdedir mevsim-i bahârda karların eridiği zamân suların mikdârı tekessür ideceğini kâle almakla berâber Göksu sularının şelâlenin girdabına doğru nüfuz eylediği tahta'l-arz mahzeni sed idüb ziyâde mesârif ihtiyâr idilmeksizin cesim bir havz teşkiliyle mikdâr-ı mezbûr tezyîd idilebilir.

Fî'l-hakîka karların eridiği zamân mezkûr mahzenin ağız yavaş yavaş yükselerek cesim bir havz teşkil ider ve fazlası Karasu'ya dökülüb Göksu sularını boşaltmaga kifâyet idemez. Olzamân girdâb suları şimdilik zemînden beş metru kâdâr tereffu' ider demek olur ki Göksu'nun tabiî yatagında 25.000 metrudan ziyâde yedek su bulunacağı he-

sâb olunabilir ki bunun fazlası bir kanal vâstasıyla ilerüde yapılacak ba'z i'mâlât-ı sanâyi'den uzakça göl sularıyla iltihâk idilebilir.

Krokinin M noktasında ya'nî girdâbın bogazını teşkil iden noktada bir baraj inşâ' idildik de 10.000 metru mik'abını mütecâviz bir mikdâr yedek su daha elde edilebilir ki cem'ân 35.000 metru mik'ab su ider ve bu ise projenin tedkiki esnâsında daha ziyâde tezyîd olunabilir.

Bâlâda beyân olundığı üzere üç mâ'-i cârînin mikdârı 388 metru mik'ab olub bu da 1800 bârgîr kuvvete müsâvidir ki, bu kuvvet bi'l-suhûle tezyîd idilerek sâhib-i imtiyâzın taleb eylediği kuvvete mukâbele idabiliyor.

Mesârife gelince 80.000 seksen bin lira kâdâr sarf olunabilecek ise de bu mikdâr takrîbi olmaz zîrâ sâhib-i imtiyâzın taleb eylediği her şeyin kat'î projesini ve keşf-nâmeyi de esâsât-ı kuvviye üzerine tanzîm itmek mümkün olamaz:

18 Teşrîn-i Sâni 1917

Alexandre Raymond

Cumhuriyet Arşivindeki aynı metinli belgenin tek farkı altındaki imza ve tarih bölümüdür. Aynı belgenin imza ve tarih bölümü şöyledir:

Fi 3 Kânûn-ı Evvel [1]333

Beyoğlu Câdde-i Kebîr (İstiklâl Caddesi) 455 numarolu Oto Kayıl (Otto Kiel) Kütübhanesinde Beyoğlu Telefon: 92

Pul	Pul	Pul
Müdür		Alexandre Raymond
İmza		İmza

Yerköprü Şelalesi Raporu dil içi çevirisi

Konya Karaman bölgesinde aydınlatma ve elektrik çekim tesisi için başlangıç projesi hakkında rapordur.

Yerköprü Şelalesi: Gerek doğallığı gerekse de Konya ve Karaman bölgesinde elektrik konusunda sağlayacağı yararlar yönünden bu şelale bir harikadır. Yüksek dağlar arasında 850 metre yükseklikte doğal bir havuz oluşturan bu şelaleye çok önceleri Göksu Irmağı'nın sularıyla bu dağın eteklerinden fıskıran bir akarsu ve bir küçük çaya karışan ve şelalenin yaklaşık 150 metre uzağında bulunan diğer üç fıskiye akmaktadır.

J.I dikey kesitinde görüldüğü üzere Göksu Irmağı suları, şelalenin önündeki kireç tortusu önünde geçici durmakta kalıp kireç tortusunun etkisiyle yavaşlayarak kazandığı doğal akış yoluyla dakikada 560 metre küp su girdaba süzülerek girer. Karasu suları da dağın eteklerinden fıskırır ve dakikada 280 metre (küp) su, girdaba girer.

Sonuçta üç fıskiyenin suyu da bu çok önemli şelaleye dökülür.

1917 Ekim'in 29'uncu akşamı Göksu'dan dakikada 560 metre (küp), Karasu'dan dakikada 280 metre (küp) ve kaynaklardan 52 metre (küp), toplam 892 metre küp su akmaktadır. Baharda karların eridiği zaman suların hacmi artacağı dikkate alındığında Göksu Irmağı sularının şelalenin girdabına girerek doldurduğu yer altı mahzeni

önüne; bir set çekildiğinde fazla masraf yapılmadan büyük bir havuz oluşturulur böylece de su kapasitesi arttırılmış olur.

Gerçek şu ki, karlar erdiği zaman sözü edilen mahzenin seviyesi yavaş yavaş yükselerek büyük bir havuza dönüşür ve fazlası Karasu'ya dökülüb Göksu Irmağı sularını başka yere boşatmaz. O zaman girdâb suları şimdilik zeminden beş metre kadar yükselir, demektir. Yani Göksu'nun doğal yatağında 25.000 metre küpten fazla yedek su olacağı hesaplanabilir. Bunun fazlası da bir kanal aracılığıyla ileride yapılacak bazı üretim yerlerinden uzakça göl sularına katılabilir.

Krokinin M noktasında yani girdabın boğazını oluşturan bir noktada bir baraj yapılarak 10.000 metre küpü aşan bir hacimde yedek su daha elde edilebilir. Bu da toplamda 35.000 metre küp su eder ki bu miktar, proje araştırması sırasında daha da arttırılabilir.

Yukarıda açıklandığı üzere üç akarsu miktarı 388 metre küp olup bu da 1.800 beygir gücüne eşittir. Bu kuvvet kolayca arttırılarak imtiyaz sahibinin istediği kuvvete karşılık gelebilir.

Masrafa gelince (projede) 80.000 (Seksen bin) Lira kadar harcanabilecek ise de bu rakam yaklaşık olamaz. Çünkü imtiyaz sahibinin istediği her şeyin kesin projesini ve keşifnameyi de güçlü esaslar üzerinden (kesin bir maliyet hesaplaması yapmak) düzenlemesi mümkün değildir.

18 Ekim 1917

Alexandre Raymond

Cumhuriyet Arşivindeki aynı metinli belgenin tek farkı altındaki imza ve tarih bölümüdür. Aynı belgenin imza ve tarih bölümü şöyledir:

3 Ocak 1918

Beyoğlu İstiklâl Caddesi, 455 numralı Otto Kiel Kitabevi'nde Beyoğlu

Telefon: 92

Pul	Pul	Pul
Müdür		Alexandre Raymond
İmza		İmza

Aynı metin ve imza ile farklı tarihli kopyaların bulunması, aynı belgenin farklı amaçlarla, farklı tarihlerde çoğaltıldığı anlamına gelmektedir. Buna göre 18 Ekim 1917 tarihli belge bilene göre ilk kopyadır, Tartanzâde Sami Efendi'de kalmıştır ve Sapançalı da o kopyadan kopya etmiştir. Cumhuriyet Arşivindeki 3 Kânûn-ı Sâni [1]333 (3 Ocak 1918) tarihli belge ise Osmanlı Devleti'ne (Nafia Nezareti/Bayındırlık Bakanlığı) projenin sunulduğu kopyadır. Buna göre rapor hazırlandıktan iki ay sonra Yerköprü'den elektrik üretme projesinin başvurusu yapılmıştır.

İrdeleme

Remzi Tartan Bey'in bilgilerine göre Tartanzâde Hacı Sami Efendi'nin Yerköprü Elektrik üretme projesi 1903 ya da 1904 yılında başladı.

1910'larda zaten İstanbul'da yaşayan Tartanzâde Sami Efendi'nin Göksu'da elektrik üretimi için Alexandre Raymond'a teklif götürdüğü, Yerköprü Şelale-

si'nde üretim yapacak elektrik santrali projesinin fizibilitesi için Raymond'ı Karaman'a getirdiği, süreçte Yerköprü'ye gidildiği, alanda çalışıldığı sonra Karaman'da elektrik dağıtım sistemine uygun bir şehir planının hazırlandığı rapor içeriğindeki ayrıntılardan da anlaşılmaktadır.

Resmî belgelerindeki bilgilere göre Tartanzâde Hacı Sami Efendi'nin Yerköprü'den Elektrik Üretme projesi Alexandre Raymond imzasıyla 3 Kanuni Sani 1917 (3 Ocak 1918) günü Bab-ı Ali Hükümeti'ne Nafia Nezaretine sunulmuştur.

Projenin Osmanlı Hükümetince onaylandığına dair bir tebligat bilgisi, onay yazısı şimdiki kadar tespit edilememişse de Sapançalı'nın verdiği bilgiye göre de proje hükümetçe onanmıştır.

Mevcut bilgilere göre projenin onaylanması, onay tebligatının taraflara ulaştırılmasının en az altı aylık bir süreyi bulduğu değerlendirilebilir.

Saha araştırmaları sonucunda Yerköprü'de elektrik üretilebileceği ve buradan üretilen elektriğin Karaman'a getirilebileceği öngörülerek Yerköprü'ye bir elektrik santrali yapımı projelendirilmiştir.

Projenin doğrudan amacı önce Karaman'ı sonra Konya ve Ereğli'yi elektrikle aydınlatmaktır.

Proje kapsamında Yerköprü'dek kurulacak elektrik santrali keşif raporu, Yerköprü civarında Göksu'nun yatay ve dikey kesit çizimleri ve Karaman şehir planı Karaman şehir tarihi için kaynak belgedir.

Yerköprü Şelalesi'ne ait çizim

coğrafya ve iklim araştırmalarında kaynak belge özelliğine sahip olabilir.

Yerköprü'de elektrik üretecek santralin nasıl olacağı, tribün sayısı ve kapasitesi, Yerköprü'den elektriğin Karaman'a nasıl getirileceği konusunda, mevcut belgelerde ayrıntı yoktur. Proje dosyasında bu tür bilgilere ve başka belgelere yer verilip verilmediği belli değildir.

Anlaşıldığına göre de proje kapsamında Alexandre Raymond tarafından bir rapor, bir şehir haritası ve Yerköprü civarında Göksu'nun yatay ve dikey kesitlerine ait çizimleri üretilmiş bu belgeler Nafia Nezaretine (Bayındırlık Bakanlığı) gönderilmiştir.

Alexandre Raymond, bu belgeleri *Zeitschrift für Technik und Industrie in der Türkei*'i (Türkiye Teknik ve Endüstri Dergisi) yönettiği İstiklal Caddesi'ndeki Otto Kiel (Oto Kayl) Kitabevi'nde (Ünalın, 2009: 66-67) hazırlamıştır.

Var olan resmi proje dosyası Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivinde 42E7 no ile saklı tutulmaktadır.

Sapançalı Hasan Hüsnü'nün *Karaman* kitabına koyduğu rapor, Yerköprü çizimleri, Karaman krokisi ile Cumhuriyet Arşivindeki belgeler birebir aynıdır. Buradan anlaşıldığına göre de Sapançalı Hasan Hüsnü, bu belgeleri Tartanzâde Sami Efendi'den alıp birebir kendi kitabına kopya etmiştir.

Yerköprü Şelalesi elektrik üretim raporu, Karaman'ın elektrikle aydınlatılması projesinin önemli bir ayağını oluşturmak-

tadır.

Hükümetçe kabul edilse de Mondros Ateşkes Anlaşması'nın ülkeye getirdiği ağır şartların olumsuz etkisiyle projenin başlamadan sonunun geldiğini, Sapancalı'nın verdiği bilgiler üzerinden kabul etmek ve değerlendirmek şimdilik mantıklıdır.

Tartanzâde Sami Efendi, Karaman Milli Bankası dışında ticari, zirai tüm şirketlerini bu projeye ortak yaptığına göre maddi beklentileri de çok büyük olmalıdır.

Sapancalı'nın verdiği bilgilere Tartanzâde Sami Efendi'nin Göksu'dan elektrik üretme projesi amaç ve kapsam olarak düşünülen daha büyüktür. Sami Efendi, üretilecek elektrik ile sadece Karaman'ın değil Konya ve Ereğli'nin de ışıklandırılmasını hesap etmekte, ayrıca ovaya gelecek elektrikle Konya, Karaman ve Ereğli güzergahında tramvay ile toplu taşımacılığı uzak ara hedeflemektedir.

Tartanzade Hacı Sami'nin tramvay ile toplu taşımacılık düşüncesine, İstanbul'da gördüğü tramvay taşımacılığı, örneklik etmiş olmalıdır.

Mevcut bilgilere göre Tartanzâde Sami Efendi, Mimar Mühendis Alexandre Raymond'ı bizzat İstanbul'dan Karaman'a getirmiş ve Yerköprü Şelalesi'ne götürerek bilimsel alan ve yüzey araştırması yaptırmıştır.

Raporda geçen "1917 Teşrin-i Evvel'inin 29'ncü akşamı Göksu'dan dakikada (.....) su cereyân itmekdedir." ifadesine göre Tartanzâde Sami Efendi ile Mimar Alexandre Raymond, 29 Ekim 1917 günü Yerköprü bölgesinde

inceleme yapmaktadır. Buna göre de Alexandre Raymond, yerinde bir araştırma yaparak elektrik üretimi üzerine bir proje hazırlamıştır.

Keşif raporuna göre 1917 Ekim ayında, Karasu ve dağ yamaçlarından gelen su ile Göksu'dan 892 m³ su akmaktadır. Eriyen kar suları ile kış ve bahar aylarında, Göksu'dan dakikada akacak su miktarı bunun çok fazlası olacaktır.

Suyun tutulacağı yer, Yerköprü'nün içi yani Göksu'nun toprak altında kalan tünel bölümüdür. Ağzı yükseltilecek kapatıldığına doğal bir havuz olan tünelde daha fazla su tutulacaktır. Böylece tünelin doğal kapasitesi 25.000 m³ yedek kapasitesi 10.000 m³ olacaktır.

Keşif raporu; "Toplamda Göksu'dan akan su miktarının 388 m³e yani 1800 beygir gücüne eşit olduğu bunun da elektrik üretimi için imtiyaz (yetki) sahibi için gerekli ve yeterli kuvvet birimi demek" kararıyla bitmektedir.

Sözlü kültürde Alexandre Raymond bir mühendis sanılsa da o bir mimardır.

Proje maliyetinde, ilk aşamada 80.000 Osmanlı Lirası bir masraf tahmin edilmiştir. 80.000 Osmanlı Lira'sı bugünkü TL değerinin ne olduğunu belirleme için ayrı bir çalışma gerekmektedir. Ancak 1920'lerde son derece değerli bir taşıma ve binek hayvanı olan eşeğin ortalama 1 Osmanlı Lirası olduğu, günümüzde olsa en az 2.000 TL olabileceği üzerinden bir karşılaştırma yapılabilir.

Yine santralden Karaman'a elektriği getirebilmek için gü-

zergaha en az 1.400 elektrik direği dikmek gerekiyor. Sadece elektrik direğinin toplam maliyeti, (1.400x2.250 TL) 3.150.000 TL yapmaktadır.

Asıl proje maliyetinin daha güçlü hesaplamalar ile ortaya çıkarılabileceği rapor sonuna eklenmiştir.

Alexandre Raymond'ın hazırladığı ve Tartanzâde Hacı Sami Efendi'ye verdiği rapordaki tarih (18 Teşrîn-i Sâni 1917) rumi takvime göre olup yılı miladidir. Nafia Nezaretine (Bayındırlık Bakanlığı) gönderdiği rapordaki tarih (3 Kânûn-ı Evvel [1]333) tamamen rumidir. Buradan Raymond'ın devlete vereceği kopyaların tarihinde resmi takvim olan rumi takvimi dikkat ettiği diğerlerinde ise miladi yılı tercih ettiği anlaşılabilir.

Sonuç ve tartışma

1910'lu yıllarda Karaman'da bir elektrik üretme projesinden söz edilmesi bile büyük bir olay adeta çılgınlıktır.

Yerköprü Şelalesi'nden elektrik üretme projesi, girişken, yaratıcı ve gelişime açık bir kişiliğin buluşudur.

Tartanzâde Sami Efendi, bu düşüncesini gerçekleştiremese de Karaman şehir tarihine ölümsüz bir belge bırakmıştır.

Hacı Sami Tartan'ın Göksu'dan elektrik üretme ve Karaman'ı aydınlatma projesi bugün için bile çok büyük bir projedir. 1959'da yapılan santral bir kenara Göksu üzerine kurulu HES'ler daha yeni bir zamanda son 20 yıl içinde inşa edilmiştir.

Yaklaşık 40 yıl sonra, 1959 yılında kurulan ve Sami Tar-

tan'ın projesiyle hiçbir ilgisi bulunmayan Göksu (Yerköprü) Elektrik Santrali, Sami Tartan'ın ne kadar ileri düşünceli olduğuna aslında bir kanıttır.

1914 yılında elektriğe kavuşan İstanbul ile karşılaştırıldığında; bu proje gerçekleşmiş olsa idi, Sami Tartan'ın başarısı çağ kapatıp çağ açmış etkisinde olacaktı.

Hacı Sami Tartan'ın İstanbul'u iyi tanınması, siyasal, ekonomik gelişmeleri yerinden ve sıkı takip ediyor olması bu projeye başlamasında en önemli etkidir.

Bu projeye atılmasında Tartanzâde Hacı Sami Efendi'nin geniş maddi imkanları ve büyük mali gücü en büyük avantajıdır.

Döneminin en iyi mimarlarından Alexandre Raymond'ı, Hacı Sami Tartan'ın, bu projeye inandırması ve Karaman'a getirmesi büyük başarıdır. Başarıda maddi taltîfin katkısı yadsınmaz.

Projede tartışılması gereken konular ve sorunlar da vardır. Öncelikle Alexandre Raymond ile Remzi Tartan Bey'in farklı kişi dediği Avusturyalı mühendis aynı kişi midir farklı kişi midir?

Remzi Tartan Bey'e göre farklı kişilerdir. Sapançalı'ya göre de Alexandre Raymond Avusturyalı bir mühendistir. Her ikisinin de bilgi kaynağı Tartanzâde Hacı Sami Efendi olduğuna göre bu bilgi düzeltilebilir mi?

Şu kesin ki, İstanbul'a bile elektriğin 1914 yılında geldiği düşünülürse, 1903 ya da 1904 yılında Anadolu'nun güneyinde kendi halindeki bir kasabada bir

elektrik projesinin başlaması olasılığı, karışık hatıralar ve rivayetler dışında somut belgeler, somut kanıtlar istemektedir.

Yine demiryolunda çalışan mühendisin Karaman'da elektrik üretme projesine ön ayak olması hem somut belgeler hem de güçlü tanıklıklar istemektedir.

Yerköprü Şelalesi'nden elektrik üretimi projesi ne kadar gerçekçi ne kadar uygulanabilirdi?

Ayrıca suyu tutmak için yapılacak barajın doğal bir tünel olan Yerköprü'ye zarar verme olasılığı bir sorun olarak burada tartışılmalıdır?

Öncelikle 1917 yılı için Yerköprü'de kurulacak bir baraj ve şaleden akan suyun düşme gücünden yararlanarak elektrik üretecek bir elektrik santrali kurma düşüncesi son derece mantıklı ve pratik bir düşüncedir. Nitekim 1959'de kurulan Göksu HES de bu mantıkla kurulmuştur. Son yıllarda Göksu üzerine kurulmuş dört adet HES Türkiye'deki toplam elektriğin %0,345'ini üretmekte, toplam elektriğin toplam elektrik tüketiminin ise %0,101 oranını karışılmaktadır (Enerji Atlası, 2024). Bu oran 125.000 nüfusun elektrik gereksinimine eşittir.

Dönem şartlarında, Yerköprü'de tutulacak ve en az 35.000 m³ suyun oluşturacağı kütle basıncınca dayanıklı bir baraj kurulumunun yapılabileceği konusu endişe vermektedir. Bu su kütesinin baraj bendini yıkması ya da baraj bendine zarar verme durumunda elektrik üretimi de anında alternatifsiz duracak,

santral ya da barajın yeniden kullanıma sokulması aylar alacaktır.

100 yıl öncesinde Göksu'dan elektrik üretmek ve su getirmek ne kadar çılgın düşünce ise kuraklığın ve susuzluğun iyice arttığı bu dönemde Göksu, her zamankinden daha önemli olacaktır ve vazgeçilemez bir ihtiyaçla stratejik önemi artacaktır.

Son olarak hem aileden gelen bilgilere göre hem de Sapanca-lı'nın 1922 yılındaki tespitlerine göre proje onaylanmasına rağmen Bab-ı Ali Hükümeti'nin onay ve tebligat belgesi ortalıkta yok. Bu belge Raymond'da mı kaldı, nerededir, sorusu da kenarda durmalıdır.

Kaynaklar

- Devlet Arşivleri Başkanlığı, Cumhuriyet Arşivi, 42E7/230.0.0.0/138.8.1., 1333-1917
- Alaattin Uca- Aytunç Ülker, "1917 Tarihli Karaman Haritası ve Düşündürdükleri" *Karaman Ulusal Kültür ve Turizm Sempozyumu* (23-25 Mart 2012). Karaman Belediyesi, İstanbul 2012
- Çetin Ünalın, "Mimar Ve Mühendisler Tarafından II. Meşrutiyet Döneminde İstanbul'da Yayımlanmış İki Dergi: Gêne Civil Ottoman (1910) Ve Zeitschrift Fur Technik Und Industrie In Der Turkei (1916)", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt: 10, Sayı: 2, 01.06.2009, s. 59-96
- Hasan Pınarbaşı, *Karaman'ın Geçmiş Elli Yılı ve Tanınmış Kişileri*, KGRT, Karaman
- Sapançalı H. Hüseyin, *Karaman Ahvâl-i İctimaiyye Coğrafiyye ve Tarihîyyesi*, Haz. İbrahim Güler, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1993
- Rıza Duru; *Karadağ'ın Gizemli Konuğu Gertrude Bell*, Duru Sarrafiye Kültür Yayınları 3, Basıkı MRK, Cilt Balkan Ciltevi, Ankara 2010
- Sapançalı Hasan Hüsnü, *Karaman Ahvâl-i İctimaiyye, Coğrafiyye ve Tarihîyyesi*, Karaman, 1922, Süleymaniye Kütüphanesi, İhsan Mahvi Koleksiyonu, No: 76
- Wikipedia, "Alexandre Raymond", [wikipedia.com](https://fr.wikipedia.org/wiki/Alexandre_Raymond), fr.wikipedia.org/wiki/Alexandre_Raymond, E.T: 28/04/2024
- Enerji Atlası, "Göksu Nehri", www.enerjiatlası.com, https://www.enerjiatlası.com/akarsular/goksu-nehri.html#google_vignette, E.T.2024/04/29